

ZPOVĚĎ A CÍRKEVNÍ PRÁVO. PŘEHLED PENITENCIÁLNÍHO PRÁVA V ČESKÝCH ZEMÍCH VRCHOLNÉHO A POZDNÍHO STŘEDOVĚKU

PAVEL KRAFL

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KONŠTANTÍNA FILOZOFA, NITRA
FACULTY OF ARTS, CONSTANTINE THE PHILOSOPHER UNIVERSITY, NITRA
paotk@seznam.cz

CONFESSION AND ECCLESIASTICAL LAW. AN OVERVIEW OF PENITENTIAL CANONS IN THE CZECH LANDS IN THE HIGH AND LATE MIDDLE AGES

Abstract: In the study, the author focuses on penitential canons in the Czech lands in the High and Late Middle Ages. Significant collections of ecclesiastical law and the provisions of conciliar decrees and papal codes ascribed a legal dimension to confession and made it a legal institute. Older provisions on confession and penance were summarised by the monk Gratian in his *Decretum*, and the Fourth Council of the Lateran in 1215 provided the impetus for regular annual confession. Regulations on confession are incorporated into provincial and diocesan statutes, in that the texts of these statutes were to be procured by each parish priest in order for him to learn what obligations had been put in place in connection with confession. In practice, parish priests could use various manuals to help them in confession or in the administration of pastoral care of the inhabitants of their parish. Almost sixty confessional manuals are preserved in Czech libraries. An important role was played by *Summa de casibus poenitentiae* by Raymond of Peñafort and *Summa Pisana* by Bartholomaeus de Sancto Concordia. Domestic authors of penitential and pastoral manuals included Robert, Bishop of Olomouc, Hermann of Prague, Štěpán of Roudnice, Sander Rambow, Mattheus of Cracow, Štěpán of Kolín, and Václav of Dráčov.

Keywords: confession; penitential law; canon law; High and Late Middle Ages; Bohemia and Moravia
THEOLOGICAL REVIEW, Vol. 93, 2022, No. 1, Number of Article 4, p. 45 – 64.

DOI: 10.14712/12117617.93.1.4

I. Úvod

Zřejmě je úzká vazba mezi kanonickým právem a teologií. Nejdůležitější sbírka církevního práva, kterou představoval Graciánův dekret z 12. století, obsahuje mnohá ustanovení, která až sekundárně nabyla právního charakteru. Jednalo se různé liturgické texty, výňatky ze spisů svatých Otců, morální příkazy apod.¹ Předmětem normativní úpravy se v církevním právu stala i zповěď, nabývá cha-

¹ Souhrnně o penitenciálním právu viz GOERING, Joseph, *The Internal Forum and the Literature of Penance and Confession*, in: *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140–1234. From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*, red. Hartmann, Wilfried – Pennington, Kenneth, Washington 2008, s. 378–428. – Ke Graciánově dekretu viz LANDAU, Peter, *Gratian and the Decretum Gratiani*, ibidem, s. 22–54, k pramenům Graciánova dekretu s. 25–34.

rakteru právního institutu. Na úrovni církevní provincie a diecéze poskytování zpovědi blíže upravovala provinciální a diecézní statuta.² Z nich nejvýznamnější jsou provinciální statuta Arnošta z Pardubic z roku 1349.³ Pro teoretické poučení a praktickou potřebu zpovědníků sloužily četné příručky pro udílení svátosti pokání (*summae confessorum, summae de casibus conscientiae, summae casuum, confessionale, poenitentiale*). V konfesních sumách se stává *casus*, údaj o obsahu zákonného textu, morálním a právním výkladem konkrétní situace ve vztahu k uplatňovaným normativním zásadám.⁴

Ve studii se blíže zaměříme na zpověď v českých zemích ve vztahu k církevnímu právu. V českých knihovnách je dochováno téměř šedesát zpovědních příruček, jejichž precizní katalog vypracoval právní historik Jiří Kejř.⁵ O staroslověnském penitenciálu českého původu s názvem *Ustanovení svatých otců* psal Josef Vašica.⁶ J. Kejř v samostatné stati pojednal o penitenciálech pocházejících z českých zemí,⁷ samostatně popsal příručku z rukopisu XII F 6 Národní knihovny v Praze.⁸ Úvod do problematiky penitenciálního práva v českých zemích ve středověku podal Pavel

² Srov. SCHANNAT, Joannes Fridericus – HARTZHEIM, Josephus, *Concilia Germaniae*, III.–IV., Coloniae Augustae Agrippinensium 1760–1761; *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, red. POLC, Jaroslav V. – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, Praha 2002; KRAFL, Pavel, *Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku*, 2. vydání, Práce Historického ústavu AV ČR, řada B Editiones, sv. 10, Praha 2014. – Přehled provinciálních statut platných v pražské a olomoucké diecézi viz KRAFL, P., *Legátské a provinciální zákonodárství pro olomouckou diecézi od poloviny 13. století*, Sborník archivních prací 53, 2003, s. 551–581.

³ *Pražské synody a koncily*, s. 115–164, č. 13. – K významu provinciálních statut z roku 1349 viz KRAFL, Pavel, *Arnoštova provinciální statuta z roku 1349 – významná česká právní památka*, in: Arnošt z Pardubic (1297–1364). Osobnost – okruh – dědictví. Postač – środowisko – dziedzictwo, red. Bobková, Lenka – Gladkiewicz, Ryszard – Vorel, Petr, Wrocław–Praha–Pardubice 2005, s. 59–64; nověji KRAFL, P., *Dějiny církevního práva v českých zemích ve středověku*, *Ius canonicum medii aevi*, sv. 3, Olomouc 2022, s. 120–125.

⁴ Srov. KEJŘ, Jiří, *Summae confessorum a jiná díla pro foro interno v rukopisech českých a moravských knihoven*, Praha 2003, s. 12. Základními pracemi k penitenciálním příručkám jsou monografie MICHAUD–QUANTIN, Pierre, *Sommes de casuistique et manuels de confession au moyen âge (XII–XVI siècles)*, *Analecta Mediaevalia Namurcensia*, vol. 13, Louvain–Lille–Montreal 1962; MUZZARELLI, Maria Giuseppina, *Penitenze nel Medioevo. Uomini e modelli a confronto*, *Il mondo medievale*. Sezione di storia delle istituzioni della spiritualità e delle idee, sv. 22, Bologna 1994. Stručně shrnutí penitenciálních příruček podal GOERING, J., *The Internal Forum*, s. 410–427.

⁵ KEJŘ, J., *Summae*, s. 14, 37–118.

⁶ VAŠICA, Josef, *Církevněslovanský penitenciál českého původu*, *Slavia* 29, 1960, s. 31–48; IDEM, *Literární památky epochy velkomoravské 863–885*, Praha 2014, s. 89–92, překlad ze staroslověnštiny do českého jazyka s. 218–226.

⁷ KEJŘ, J., *Poenitentiale Werke Böhmischer Herkunft*, in: IDEM, *Výbor rozprav a studií z kodikologie a právních dějin*, Praha 2012, s. 269–280.

⁸ KEJŘ, J., *Casus conscientiae del manoscritto XII F 6 della Biblioteca dell'Università di Praga*, *Studia Gratiana* 9, 1966, s. 201–243; reprint in: IDEM, *Výbor*, s. 75–114.

Krafl v rámci *Dějiny církevního práva v českých zemích ve středověku*.⁹ J. Kejř též shrnul husitské názory na zpověď.¹⁰

II. Raný středověk

Nejstarší památka penitenciální povahy pochází z Velké Moravy. Nazývá se *Zpovědi světychъ отьсъ* neboli *Ustanovení svatých Otců*. Příručka byla přeložena do staroslověnštiny z latiny, zřejmě se jedná o výtah z obsažnějšího latinského penitenciálu. Přímý latinský originál překladu nebyl objeven. Autor není znám. Text se dochoval zejména v tzv. Euchologiu sinajském, což je kanonický rukopis z 11. století psaný hlaholicí.¹¹ Z nejstaršího období pražské diecéze pochází zpovědní příručka z *gregoriánsko-gelasiánského sakramentáře*. Jedná se o je kodex kapitulní knihovny u sv. Víta v Praze, vznikl v poslední čtvrtině 8. století a pochází z Řezna nebo obecně z Bavorska. Z 11. století pochází dvě cenné zpovědní příručky: tzv. penitenciál sv. Vojtěcha z knihovny v Heiligenkreuzu, sign. 217, a *Někatoraja zpověď*, překlad merseburského penitenciálu do české verze staroslověnštiny, který se řadí mezi nejvýznamnější staroslověnské památky. Na přelomu 11. a 12. století vznikl penitenciál, jehož text se dochoval v *Homiliáři opatovickém*.¹²

III. Klasické období

Již Burchard Wormský začlenil do své sbírky *Decretum* kapitolu o pokání pod názvem *Corrector et medicus*.¹³ Základem pro penitenciální právo klasického období kanonického práva je *Tractatus de penitentia* z druhé části Graciánova dekretu členěný na sedm distinkcí. Impuls pro pravidelnou zpověď přináší 4. lateránský koncil z roku 1215. Dekret *Omnis utriusque sexus*, který zde byl vyhlášen, stanovil pro každého obyvatele farnosti povinnost jednou ročně vykonat zpověď u svého faráře. Ustanovení koncilního dekretu bylo převzato do papežského zákoníku Liber extra z roku 1234 (X 5.38.12). Ze zpovědi se tak stává instituce kanonického práva, což přináší do teologické látky interpretace právní vědy.¹⁴

⁹ KRAFL, P., *Dějiny*, s. 201–207.

¹⁰ KEJŘ, J., *Teaching on Repentance and Confession in the Bohemian Reformation*, in: *The Bohemian Reformation and Religious Practice*, V., Prague 2004, s. 89–116; česká verze in: IDEM, *Z počátků české reformace*, Brno 2006, s. 49–84.

¹¹ *Magnae Moraviae fontes historici*, IV. *Leges, textus historici*, edd. BARTOŇKOVÁ, Dagmar – VEČERKA, Radoslav, Praha 2013, s. 118, edice s. 119–127. VAŠICA, J., *Literární památky*, s. 89–92.

¹² P. KRAFL, *Dějiny*, s. 201; VAŠICA, J., *Církevněslovanský penitenciál*, s. 31–48. СМИРНОВ, С. И., *Материалы для истории древне-русской покаянной дисциплины (Тексты и замѣтки)*, Москва 1912, s. 282–298 (kapitola §5.II. Нѣкоторая Заповѣдь – худой номоканунецъ). – *Beiträge zur Geschichte Böhmens*, I. *Quellensammlung*, 1. *Das Homiliar des Bischofs von Prag saec. XII.*, ed. HECHT, Ferdinand, Prag 1863, s. 81–86 (text penitenciálu z Homiliáře opatovického).

¹³ MUZZARELLI, M.G., *Penitenze*, s. 62.

¹⁴ Zmíněný traktát Graciánova dekretu viz C 23 q 3 de penitentia; *Corpus iuris canonici*, I., ed. FRIEDBERG,

Četná ustanovení o zpovědi se nacházejí v právních normách publikovaných biskupy pro území církevní provincie (metropole) nebo diecéze, jedná se o provinciální a diecézní statuta publikovaná vesměs na synodách.¹⁵ Původně v pražské a olomoucké diecézi platila provinciální statuta mohučských arcibiskupů. Ustanovení o zpovědi a pokání se v mohučských provinciálních statutech objevuje k roku 1244, jedná se o článek IV. *De penitentia*.¹⁶ V provinciálních statutech z roku 1261 je zpovědi a pokání věnováno několik článků. Jedná se o články VII., VIII. *De penitentia*, XXIV. *De confessione et ieiunio observandis* a XXXIII. *De casibus reservatis*.¹⁷ Provinciální statuta z roku 1292 obsahují toliko krátký článek *De confessione facienda suo plebano*.¹⁸ Poslední významná mohučská provinciální statuta byla promulgována roku 1310 a mají charakter kodifikace shrnující materii starších provinciálních statut, byť nejsou výlučná. Zpovědi a pokání je věnována kapitola *De penitentiis et remissionibus* čtvrté knihy statut. Je složena z jedenácti článků, které pocházejí z výše uvedených statut z let 1244 a 1261. Články jsou uvedeny krátkým sumářem, podobně jak je tomu v knihách dekretálů.¹⁹ Všechna mohučská provinciální statuta byla derogována roku 1349 výlučnou kodifikací – provinciálními statuty pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic.²⁰

V legislativě pražské církevní provincie se nejdůležitější ustanovení o zpovědi vyskytují v provinciálních statutech Arnošta z Pardubic z roku 1349²¹ a drobnější nařízení rovněž v synodálních protokolech vzešlých z pražských diecézních synod z let 1387–1413, zejména z let 1404–1406.²² Problematiku reflektují téměř všechna středověká olomoucká diecézní statuta (1253–1498).²³ V provinciálních statutech z roku 1349 je doslovně převzat dekret 4. lateránského koncilu *Omnis utriusque*

Aemilius, Graz 1959, col. 1159–1247. Dekret *Omnis utriusque sexus* viz X 5.38.12; *Corpus iuris canonici*, II., ed. FRIEDBERG, Ae., Graz 1959, col. 887–888. – Srov. MUZZARELLI, M.G., *Penitente*, s. 69–70; KEJŘ, J., *Summae*, s. 14, 26–28.

¹⁵ O synodách KRAFL, P., *Středověké diecézní synody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Časopis Národního muzea, řada historická, 169, 2000, 1-2, s. 1.

¹⁶ SCHANNAT, J. F. – J. HARTZHEIM, J., *Concilia Germaniae*, III., p. 572–573.

¹⁷ Ibidem, p. 597–598, 603–605.

¹⁸ SCHANNAT, J. F. – HARTZHEIM, J., *Concilia Germaniae*, IV., p. 11.

¹⁹ Ibidem, p. 219–222.

²⁰ KRAFL, P. *Legátské a provinciální zákonodárství*, s. 557, 565; IDEM, *Dějiny*, s. 118.

²¹ *Pražské synody a koncily*, s. 157–161, č. 13/78–82.

²² Ibidem, s. 239, č. 38/4–5 (18. říjen 1387); s. 270–271, č. 55/8 (15. červen 1404); s. 273, č. 56/5–6 (18. říjen 1404); s. 274, č. 57/7 (15. červen 1405); s. 279, č. 59/10 (15. červen 1406); s. 282, č. 60/6 (18. říjen 1406); s. 302, č. 58/5 (16. červen 1413).

²³ KRAFL, P., *Synody a statuta*, Praha 2014, s. 247–249, č. A.I (1253); s. 251–252, č. A.II/2–3 (1282); s. 259–260, č. A.III/3 (1318); s. 327–329, č. A.VI/10 (1413); s. 365–366, č. A.VIII/9 (1431); s. 377, č. A.IX/17 (1461, převzato 1498).

sexus, a to jako článek č. 78 *De penitentibus et remissionibus*.²⁴ Provinciální statuta platila v olomoucké diecézi automaticky, nicméně přesto komendatátor olomouckého biskupství a patriarcha antiochejský Václav Králík z Buřenic ve svých diecézních statutech z roku 1413 připomíná a zdůrazňuje dodržování tohoto statutu.²⁵ Rozšířený byl podrobný výklad dekretu *Omnis utriusque sexus*, který zpracoval na konci 14. století vídeňský profesor práv Henricus de Oldendorp, v českých zemích se dochoval ve čtyřech rukopisech.²⁶

V článku č. 79 *Quod omnes presbyteri tenentur coartare ad confessionem in principio quadragesime* provinciálních statut z roku 1349, jak již naznačuje rubrika, byla kněžím stanovena povinnost na počátku postního období farníky v kázáních upomenout, aby zpověď neodkládali až na konec půstu. Kněz vyslechne zpověď v kostele oděn do superpelice, a to za podmínky, že sám není obtížen smrtelným hříchem. Zloděje a lichváře smí absolvovat až poté, co svoji kořist vrátí. Osobě, která se zpovídá, nemají být zadávány k vykonání činnosti související s přípravou mše. V případě, že kněz přináší svátost oltářní k nemocnému, má být zpověď vykonána bez přítomnosti dalších osob a ve vší důvěrnosti. U umírajících se předpokládá upřímná zpověď, za spoluúčasti modlících se přátel a darované almužny.²⁷

Pražský arcibiskup Jan z Jenštejna na pražské diecézní synodě 18. října 1387 nařídil, že kněz při zpovědi nemá požadovat peněžní dar, který pak použije na cestovní výdaje a pobyt v Praze. V opačném případě mu hrozí ztráta pravomoci udělovat absoluci. Současně zakázal kněžím požadovat při zpovědi dary směřované ke krucifixu na Velký pátek, a to jako projev údajné chtivosti kléru.²⁸ Zákaz vyžadovat peníze při zpovědi zopakoval na diecézní synodě v Praze 15. června 1404 arcibiskup Zbyněk Zajíc z Házmburka.²⁹ Týž arcibiskup na následné diecézní synodě 18. října 1404 sankcionoval zákaz požadovat peníze za absoluci exkomunikací ipso facto. Dále stanovil, že pokud by někdo z farníků chtěl vykonat zpověď v pražském katedrálním kostele, tak mu v tom farář nemá zabraňovat.³⁰ Na diecézní synodě 15. června 1405 arcibiskup Zbyněk Zajíc z Házmburka připomenul povinnost vykonávat zpověď v superpelici a na veřejném místě a ne v nějakém zákoutí.³¹ Na pražské diecézní synodě z 15. června 1406 rozhodl, že kaplani a oltářníci nesmí

²⁴ *Pražské synody a koncily*, s. 157–158, č. 13/78; X 5.38.12.

²⁵ KRAFL, P., *Synody a statuta*, s. 327, č. A.VI/10.

²⁶ KEJŘ, J., *Summae*, s. 100. – von SCHULTE, Johannes Friedrich, *Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart*, II., Stuttgart 1877, s. 434.

²⁷ *Pražské synody a koncily*, s. 158–159, č. 13/79.

²⁸ *Ibidem*, s. 239, č. 38/4–5.

²⁹ *Ibidem*, s. 270–271, č. 55/8.

³⁰ *Ibidem*, s. 273, č. 56/5–6.

³¹ *Ibidem*, s. 274, č. 57/7.

bez svolení faráře vykonávat zpověď a musí mít povolení od arcibiskupa nebo jeho oficiálů.³² Na pražské diecézní synodě 18. října 1406 arcibiskup Zbyněk Zajíc z Házmburku nařídil, že plebáni nemají lidem zpověď odpírat.³³ Mezi protiheterickými ustanoveními pražské diecézní synody z 16. června 1413 se objevuje i teze o chybném názoru, že papež nemůže udělit rozhřešení všech hříchů.³⁴

Olomoucký biskup Dětřich z Hradce v diecézních statutech z roku 1282 stanovil, že zpovědník musí znát jazyk osoby, která se mu zpovídá. Nesmí vykonat zpověď skrze prostředníka. Pokud jazyk nezná, vybere vhodného kněze, který náležitým způsobem zpověď provede.³⁵ Podle ustanovení diecézních statut biskupa Konráda I. z roku 1318 mají faráři olomoucké diecéze o nedělích a svátcích vyzývat lidi, aby u nich vykonali zpověď ve slavnostní svátky jako bylo Narození Páně, Zmrtvýchvstání Páně, Letnice a zejména o Velikonocích (na Velký pátek). Pokud farář zjistí, že se někdo z jeho farníků na Velký pátek nevyzpovídá, má mu zabránit ve vstupu do kostela a upřen mu má být i církevní pohřeb. Připomenuta je zpověď a rozhřešení nemocných, které za tímto účelem má farář navštěvovat.³⁶ Komendatátor olomouckého biskupství Václav Králík z Buřenic v článku 10. *De confessione* svých diecézních statut z roku 1413 zakázal, aby faráři vykonávali zpověď cizích farníků a dávali jim rozhřešení, s výjimkou nezbytných případů. Toto nařízení mají faráři zveřejňovat o nedělích a ve svátky ve svých kostelích.³⁷ V diecézních statutech olomouckého biskupa Tase z Boskovic z roku 1461 je zpověď zmíněna jako součást přípravy na biřmování v olomouckém katedrálním kostele. Ustanovení se opakuje v diecézních statutech olomouckého biskupa Stanislava Thurzo z roku 1498.³⁸

Předmětem normativní úpravy byly i otázky dotýkající se rivalitního vztahu žebavých mnichů a farního kléru. Článek č. 80 *De fratribus predicatoribus et minoribus* pražských provinciálních statut z roku 1349 připomíná v souladu s konstitucemi Bonifáce VIII. *Super cathedram* a Klimenta V. *Dudum a Bonifacio papa VIII*³⁹ oprávnění dominikánů a minoritů provádět zpověď a udělovat rozhřešení. Členové těchto řádů určených k vykonávání zpovědi mají být vybráni svým nadřízeným a prezentováni diecéznímu biskupovi. Farář nesmí volně přepouštět minoritům a dominikánům své farníky ke zpovědi. Pověřený řeholník v biskupské kanceláři obdrží zdarma písemné svolení (*littere patentes*), a faráři jeho znění

³² Ibidem, s. 279, č. 59/10.

³³ Ibidem, s. 282, č. 60/6.

³⁴ Ibidem, s. 302, č. 58/5.

³⁵ KRAFL, P., *Synody a statuta*, s. 251–252, č. A.II/2–3.

³⁶ Ibidem, s. 259–260, č. A.III/3.

³⁷ Ibidem, s. 327, č. A.VI/10.

³⁸ Ibidem, s. 377, č. A.IX/17.

³⁹ Clem 3.7.2; Extravag. comm. 3.6.2. *Corpus iuris canonici*, II., col. 1161–1164, 1273.

zveřejní ve svém kostele. Pokud diecézní biskup odmítne tuto licenci zvoleným a prezentovaným členům obou řádů vydat, pak jsou oprávněni konat zpověď v souladu s papežským svolením bez ní. Ovšem v žádném případě nemají minorité a dominikáni pravomoc ohledně hlavní absoluce, která přísluší faráři.⁴⁰

Olomoucký biskup Bruno ze Schauenburku roku 1253 potvrdil, že po splnění povinné zpovědi u faráře se obyvatelé farnosti mohou nechat vyzpovídat u minoritů či dominikánů, kteří jsou oprávněni udělovat rozhřešení.⁴¹ Větší část ustanovení článku č. 80 pražských provinciálních statut z roku 1349 do svých diecézních statut z roku 1413 doslovně převzal Václav Králík z Buřenic. Připojuje svůj rozsáhlý výklad, v kterém informuje o stížnostech, které se k němu donesly, a sice, že kněží z těchto dvou řeholních řádů přijímají v rozporu s kanonickými sankcemi ke zpovědi lidi z cizích farností, a to v situaci, kdy v nich absentuje farář.⁴² Text uvedeného provinciálního článku č. 80 zakomponoval do svých diecézních statut z roku 1431 též olomoucký biskup Kuneš ze Zvole. Biskup Kuneš zrušil platnost všech starších listin umožňujících kněžím z řad minoritského a dominikánského řádu vykonávat zpověď a zejména listin vydaných olomouckým biskupem Janem Železným (1418–1430) a komendatátorem olomouckého biskupství Václavem Králíkem z Buřenic (1413–1416). Všichni se mu mají znovu prezentovat. Znovu farářům připomíná, aby lidi informovali, že se smí zpovídat pouze řeholníkům, kteří byli schváleni biskupem.⁴³ Práva dominikánů a minoritů vyslechnout zpověď (v souladu s výše uvedenými konstitucemi *Super cathedram a Dudum a Bonifacio papa VIII*) jsou reflektována v krátkém traktátu z rukopisu pražské metropolitní kapituly N 26.⁴⁴

Rivalita nevznikala všem jen mezi farním klérem a minority a dominikány. Z města Kladska máme případ, kdy se do sporu dostal johanitský konvent, který měl ve správě farní kostel, a nově založený klášter řeholních kanovníků sv. Augustina. Zpověď představovala jedno z řešených sporných témat. Spor byl řešen arbitrážním řízením, za arbitra si strany zvolili pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic. Arnošt z Pardubic konventu kláštera řeholních kanovníků v arbitrážním výroku z roku 1351 zakázal vykonávat zpověď světských osob bez jeho speciálního povolení či bez svolení jeho nástupců. Uplatněna byla tedy stejná pravidla jako v případě konventů žebrevých řádů.⁴⁵

⁴⁰ *Pražské synody a koncily*, s. 159–160, č. 13/80.

⁴¹ KRAFL, P., *Synody a statuta*, s. 247–249, č. A.I (1253).

⁴² *Ibidem*, s. 327–329, č. A.VI/10.

⁴³ *Ibidem*, s. 365–366, č. A.VIII/9.

⁴⁴ KEJŘ, J., *Výbor*, s. 280; IDEM, *Summae*, s. 108.

⁴⁵ KRAFL, P., *Ecclesia in Glac frequency a Christi fidelibus visitetur. Kapitoly z dějin kladské kanonie v době předhusitské*, Brno 2015, s. 73; IDEM, *Quam ecclesiam in honore sancte Marie Virginis intitulari volumus*.

Zpovědníkem kněžích diecéze byl de iure diecézní biskup.⁴⁶ Zpověď kléru je normativně upravena v článku č. 82 *De electione confessoris* pražských provinciálních statut z roku 1349. Kněz, který obdrží od diecézního biskupa povolení zvolit si zpovědníka, nesmí být absolvován od hříchů v záležitostech vyhrazených biskupovi, pokud to není v licenci výslovně uvedeno.⁴⁷ V synodálních statutech olomoucké diecéze z let 1349 a 1413 je ustanoveno, že si nikdo nemá volit zpovědníka v nesouladu s nařízením nadřízeného. Současně ordinář svolil, že se faráři mohou vyzpovídat svému společníku v kostele.⁴⁸ Biskup mohl svoji penitenciální pravomoc, kterou měl nad řeholníky z kláštera poddaného jeho jurisdikci (v případě neexemptního kláštera), postoupit představenému kláštera. Jako příklad může posloužit kladský klášter řeholních kanovníků sv. Augustina. Tento východočeský klášter obdržel roku 1375 privilegium od pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic, kterou arcibiskup předal představenému kláštera, tedy proboštomu, svoji penitenciální pravomoc nad členy konventu a převorovi konventu pravomoc nad proboštem.⁴⁹ Jinak v kláštorech řádu řeholních kanovníků sv. Augustina, které se řídily roudnickými statuty, platila pro členy konventu povinnost vykonat zpověď jednou týdně.⁵⁰

Určitý soubor hříchů byl vyhrazen k absoliaci diecéznímu biskupovi (*biskupské rezerváty*) nebo papeži (*papežské rezerváty*). Kněz, který prováděl zpověď, byl v takovém případě povinen hříšníka k biskupovi nebo k apoštolské stolici. Výjimkou byly umírající osoby, u nichž kněz mohl bez obav z narušení pravomoci papeže či biskupa absoliaci udělit, což je naznačeno v pražských provinciálních statutech z roku 1349.⁵¹ Soupis hříchů rezervovaných biskupovi, který se formoval v 13. století a ve stoletích následujících, se v jednotlivých církevních provinciích a diecézích odlišoval.⁵² Výčet záležitostí vyhrazených k absoliaci biskupovi podávají mohučská provinciální statuta z roku 1244 v článku IV. *De penitentia* a následně

Study on the Kłodzko Monastery of Canons Regular of St. Augustine in the Pre-Hussite Period, Canonici regulares sancti Augustini, vol. 1, Brno 2018, s. 48–49. Znění listiny viz *Diplomatarium monasterii Glacensis canonicorum regularium sancti Augustini ab anno 1350 usque ad annum 1381*, edd. KRAFL, Pavel – BLECHOVÁ, Lenka, coop. SEDLÁČEK, Petr, Canonici regulares sancti Augustini, vol. 2, Brno 2018, s. 65–69, č. 13.

⁴⁶ GOERING, J., *The Internal Forum*, s. 387.

⁴⁷ *Pražské synody a koncily*, s. 161, č. 13/82.

⁴⁸ KRAFL, P., *Synody a statuta*, s. 311–313, č. A.IV/18 (1349); s. 355–356, č. A.VI/43 (1413).

⁴⁹ KRAFL, P. *Privilegium Arnošta z Pardubic z roku 1357 pro klášter Panny Marie v Kladsku*, *Revue církevního práva* 2017, 3 (68), s. 31–32.

⁵⁰ *Roudnická statuta. Zvyklosti augustiniánské kanonie v Roudnici nad Labem (komentovaná edice a překlad)*, ed. EBERSONOVÁ, Adéla, Dolní Břežany 2021, s. 133–134.

⁵¹ *Pražské synody a koncily*, s. 158, č. 13/79.

⁵² GOERING, J., *The Internal Forum*, s. 399–400.

provinciální statuta z roku 1310.⁵³ Synodální legislativa pražské církevní provincie výčty biskupských rezervátů neobsahuje.⁵⁴ Nicméně Arnošt z Pardubic v článku č. 79 svých provinciálních statut z roku 1349 odkazuje na traktát Tomáše z Hibernie *De tribus punctis religionis*, kde je výčet záležitostí vyhrazených biskupovi a papeži podán. Tento traktát měl mít dle jeho nařízení k dispozici každý farář.⁵⁵ Formulářová sbírka Arnošta z Pardubic *Cancellaria Arnesti* obsahuje písemnost, kterou pražský arcibiskup nespécifickému klášteru umožnil udělovat při zpovědi absoluci též v záležitostech vyhrazených jemu.⁵⁶

Povinnost absoluce nejtěžších zločinů ze strany nejvyššího pontifika se vyvinul z původního zvyku posílat obzvláště těžké hříšníky k papeži. Důležitým úřadem při papežské kurii se tak stala papežská penitenciárie, *Sacra Poenitentiarie Apostolica*, do jejíž kompetence penitenciální záležitosti spadaly. Papeži náležela mimo jiné absoluce osob, které napadly klerika, žhářů, kteří vypálili kostel či hřbitov, pachatelů loupežného přepadení kostela, osob stýkajících se s osobami exkomunikovanými papežskou mocí a jiných hříchů. Během 13. a 14. století se výčet rezervovaných zločinů rozšířil na přibližně třicet.⁵⁷

Na dodržování povinností, včetně závazků týkajících se zpovědi, dohlíželi arcijáhni nebo biskupové při vizitaci. Vizitační interrogatorium z pražské diecéze z přelomu 13. a 14. století požaduje ověřit, zda kněží z kostela neudělují rozřešení v záležitostech vyhrazených biskupovi a papeži. Původce interrogatoria

⁵³ SCHANNAT, J. F. – HARTZHEIM, J., *Concilia Germaniae*, III., p. 572–573; IV., p. 221–222.

⁵⁴ Srov. *Pražské synody a koncily*, o.c.; KRAFL, P., *Synody a statuta*, o.c. – Nahlédneme-li do sousedních diecézí, pak lze výčet biskupských rezervátů nalézt například ve vratislavských diecézních statutech, v sousedních diecézích Uher a Polska byl výčet podán též prostřednictvím legátských statut vyhlášených pro obě země roku 1279 v Budíně. SAWICKI, Jakub, *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, X., Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 457–458; KRAFL, P., *Zpověď v budínských legátských statutech z roku 1279*, Theologická revue 90, 2019, 3, s. 389.

⁵⁵ *Pražské synody a koncily*, s. 158, č. 13/79; s. 119, č. 13/1. Příslušná pasáž traktátu viz DUDÍK, Beda, *Statuten des ersten Prager Provincial-Concils vom 11. und 12. November 1349. Im Anhang: Tractatus De tribus punctis essentialibus christianae religionis von Thomas de Hibernia aus dem J. 1316. Nach Handschriften und mit Unterstützung des Mähr. Landesausschusses*, Brünn 1872, s. 110–112.

⁵⁶ TADRA, Ferdinand, *Cancellaria Arnesti. Formelbuch des ersten Prager Erzbischofs Arnest von Pardubic nach einer Handschrift der k. k. Universitäts-Bibliothek zu Prag*, Archiv für österreichische Geschichte 61, 1880, s. 491, č. XIII/3.

⁵⁷ GÖLLER, Emil, *Die päpstliche Pönitentiarie von ihrem Ursprung bis zu ihrer Umgestaltung unter Pius V.*, I. *Die päpstliche Pönitentiarie bis Eugen IV.*, 1. *Darstellung*, Rom 1907, s. 75–85; *Auctoritate Papae. The Church Province of Uppsala and the Apostolic Penitentiary 1410–1526*, ed. RISBERG, Sara, introd. SALONEN, Kirsi, Stockholm 2008, s. 8–63; POŘÍZKA, A., *Repertorium Poenitentiarie Germanicum. Středověká papežská penitenciárie opět v centru pozornosti*, *Mediaevalia historica Bohemica* 8, 2001, s. 99–103; SCHMUGGE, Ludwig – HERSPERGER, Patrick – WIGGENHAUSER, Béatrice, *Die Supplikenregister der päpstlichen Pönitentiarie aus der Zeit Pius' II. (1458–1464)*, Tübingen 1996, s. 8–11.

dále zajímalo, zda farář nepohřbívá na farním hřbitově osoby, které před smrtí nevykonaly zpověď a byly ve smrtelném hříchu. Vedle toho je připojen obecný dotaz na zpověď a pokání a zda farář někoho ohledně svátostí nezanedbává.⁵⁸ Vizitační interrogatorium z pražské arcidiecéze nadepsané *Modus inquirendi seu visitandi*, které patrně pochází z doby předhusitské, ve svém posledním článku požaduje zjistit, zda farář nevybírá poplatky za svátosti, včetně zpovědi.⁵⁹ Vizitační interrogatorium arcijáhna z Moravy z první poloviny 15. století obsahuje dotaz na to, zda farář zve své farníky ke zpovědi.⁶⁰ Případy nedodržování pravidel týkajících se zpovědi zaznamenává vizitační protokol pražského arcijáhna Pavla z Janovic z let 1379–1382.⁶¹

Církev poskytovala vedle svátosti pokání prominutí časných trestů za spáchané hříchy prostřednictvím odpustků.⁶² Odpustky vznikly v první polovině 11. století a představovaly zvláštní formu pokání. Čtyřicetidenní odpustek zprošťoval od trestu za hříchy, který představoval čtyřicet dnů pokání na pozemském světě nebo o tento čas zkracoval pobyt v očištnici. Pro 13. století lze v souvislosti s českými zeměmi vzpomenout odpustky vydané papežem Inocencem IV. (1243–1254). V období do poloviny 14. století byli nejčastějšími příjemci papežských odpustkových listin kláštery dominikánů, cisterciáků a benediktinů. Odpustkové listiny umožňovaly klášterům udělovat odpustky těm, kteří navštíví klášterní kostel a zúčastní se celebrowané mše v určené svátky, často se jednalo o svátky dedikace a patrocinia. Dále se mohly udělovat odpustky těm, kteří přiložili ruku k dílu při stavbě kostela, a někdy těm, kteří poskytli kostelu finanční obnos nebo milodary.⁶³ Emise papežských odpustkových listin adresovaných církevním institucím z českých zemí kulminuje za papeže Bonifáce IX. (1389–1404), kdy do pražské a litomyšlské diecéze směřovalo devadesát a do olomoucké diecéze osmadvacet listin. Na dvacet procent všech listin tohoto papeže určených pro církevní instituce

⁵⁸ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Česká vizitační interrogatoria do počátku 15. století*, Československý časopis historický 16, 1968, s. 95, č. IV/12, IV/27; s. 96, č. IV/45.

⁵⁹ HLEDÍKOVÁ, Z., *Česká vizitační interrogatoria*, s. 93, č. II/13d.

⁶⁰ KRAFL, P., *Vizitační interrogatorium z olomouckého kodexu M II 130. Edice pramene*, in: *Querite primum regnum Dei. Sborník příspěvků k počtě Jany Nechutové*, Brno 2006, s. 504.

⁶¹ *Protocollum visitationis archidiaconatus Pragensis annis 1379–1382 per Paulum de Janowicz archidiaconum Pragensem factae*, edd. HLAVÁČEK, Ivan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, Praha 1973, podle rejstříku s. 528.

⁶² K odpustkům PAULUS, Nikolaus, *Geschichte des Ablasses in Mittelalter vom Ursprunge bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*, III., Padeborn 1923; IDEM, *Indulgences As A Social Factor In The Middle Ages*, Honolulu 2001.

⁶³ HRDINA, Jan, *Papežské odpustkové listiny pro duchovenské instituce pražské a olomoucké diecéze (1197–1342)*, in: *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové*, red. Hlaváček, Ivan – Hrdina, Jan, Praha 1998, s. 205–206, 215–217.

české církevní provincie směřovalo do pražské aglomerace včetně blízkého okolí zahrnujícího břevnovský a zbraslavský klášter.⁶⁴

Odpustkové listiny pro kláštery vydávali i biskupové, včetně biskupů z cizích diecézí.⁶⁵ Příležitostí byla například legátská synoda ve Würzburgu z roku 1287, kde přítomní biskupové vydali jednotlivě nebo po menších skupinách celou řadu odpustkových listin pro různé kláštery včetně českých.⁶⁶ Podobně i odpustkové listiny od diecézního biskupa přispívaly k návštěvnosti kláštera, například kladský klášter řeholních kanovníků sv. Augustina za pět desetiletí obdržel pět listin od tří pražských arcibiskupů, totiž od Jana Očka z Vlašimi, Jana z Jenštejna a především od Zbyňka Zajíce z Házmburka.⁶⁷ Formulářová sbírka pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic obsahuje texty jedenácti odpustkových listin pro kláštery, kostely a špitály.⁶⁸

Udělování odpustků normativně upravuje článek č. 81 *De indulgentiis et penitentiis* provinciálních statut Arnošta z Pardubic z roku 1349. Arcibiskup zakazuje zveřejňovat v kostelích a v kláštorech odpustkové listiny vydané papežem nebo cizími biskupy bez toho, že by byly prověřeny a byla potvrzena jejich hodnověrnost biskupskou písemností (*diocesani litterae patentes*). Zdůvodňuje to tím, že v různých kostelích a místech kolují odpustky se jménem papeže či neznámých biskupů, které jsou podezřelé jako falsifikáty. Nakonec se vydavatel statut v článku vyjadřuje k lidem, kteří konají pokání veřejně. Nemají si od plebánů dostávat svědecké listiny o svém pokání, které vykonávají anebo v plnosti nebo zčásti vykonali.⁶⁹ O odpustcích pojednává mimo jiné i traktát Tomáše z Hibernie *De tribus punctis religionis* doporučený Arnoštem z Pardubic všem farářům pražské církevní provincie.⁷⁰ Desetidenní odpustek uděluje ve svých statutech z roku 1287 papežský legát Jan Boccamazza osobám, které konají pokání, doprovázejí kněze přinášejícího svátost oltářní nemocnému, a při modlitbách Otčenáš a Zdravas Maria pokleknou.⁷¹

⁶⁴ HRDINA, J., *Relikvie, odpustky, poutní adznaky. Čtyři kapitoly z náboženského života lucemburské Prahy, Praha–Dolní Břežany 2017*, s. 64–65.

⁶⁵ Srov. PAULUS, N., *Geschichte*, III., s. 226–230.

⁶⁶ KRAFL, P., *Dvě studie k synodálnímu zákonodárství (Würzburg 1287, Kališ 1420)*, *Ius canonicum medii aevi*, sv. 2, Nitra 2021, s. 18–20; IDEM, *Würzburg legatine statutes of 1287 and the Kingdom of Bohemia*, *Temas Medievales* 29, 2021, 2, s. 7–9.

⁶⁷ KRAFL, P., *Ecclesia*, s. 131–142.

⁶⁸ TADRA, F., *Cancellaria Arnesti*, s. 479–485, č. XI/1–11.

⁶⁹ *Pražské synody a koncily*, s. 160–161, č. 81.

⁷⁰ DUDÍK, B., *Statuten*, s. 103–106.

⁷¹ KRAFL, P., *Dvě studie*, s. 24; IDEM, *Würzburg legatine statutes*, s. 11.

Učením o svátosti pokání za zabývali i reformní teologové Husovské orientace. Jan Hus se pokáním zabýval ve svém díle *Super IV Sententiarum*. Vycházel z výroků svatých Otců, pramenem mu byl též *Tractatus de penitencia* Graciánova dekretu. Shoduje se s obecným pojetím pokání, které se skládá z lítosti, zpovědi a zadostiučinění. Odmítá jakékoliv dary knězi za zpověď. V souladu s dobovou teologií zdůrazňuje zhodnocení okolností, za nichž ke hříchu došlo („okolky hřícha“). Štěpán z Pálče odmítal Husův názor, že sama lítost stačí ke spáse a dále že kněz kajcíníkovi pouze oznamuje odpuštění hříchů, tedy, že je sám neodpouští, protože je odpouští sám Bůh. Se zpovědí souvisí i Husovo odmítnutí papežských odpustků. Jakoubek ze Stříbra kriticky komentuje ušní zpověď bez skutečné lítosti nad hříchy jako neupřímné pokání. Jakoubek varuje před zpovědníky, kteří nejsou mravně způsobilí pro tento úkon. Jmenovaní nedospěli k odmítnutí institutu zpovědi.⁷²

IV. Penitenciální příručky cizího původu

Knihovny v České republice skýtají poměrně velké bohatství rukopisů s opisy evropských penitenciálních příruček, od nejznámějších a nejvýznamnějších děl až po ty méně známé a v menší míře využívané. Odhlédneme-li od pozdějších importů, jsou dokladem o širokém využívání penitenciální literatury teology a zpovědníky v českých zemích ve středověku.

Nemnoho penitenciálů známe z nejstaršího období sahajícího do počátku 13. století. Nejstarší prací je *Summa ad iniungendam poenitentiam* od Ricarda (Pseudo-Prepositinus). Vznikla na počátku 13. století. Její opis se nachází na zámku v Kynžvartě.⁷³ Jediný opis uložený dnes v Národní knihovně v Praze je dochován v případě spisu *Poenitentiale (Liber poenitentialis)* Roberta z Flamborough, prvního právnícky koncipovaného díla o zpovědi a pokání.⁷⁴ Oproti tomu výrazného rozšíření doznalo *Poenitentiale* od Thomase Chobhama, které bylo nalezeno v celkem devětatřiceti středověkých rukopisech,⁷⁵ a Odon de Cheriton, které se nachází ve třinácti rukopisech. Největší soustředění textů obou uvedených autorů je v rukopisech pražské metropolitní kapituly.⁷⁶ Penitenciál, který někdy v letech 1219–1221 sepsal Paulus Ungarus, a který je výrazně ovlivněn právem, je v českých knihovnách přítomen v osmi rukopisech.⁷⁷ V sedmi rukopisech je v České republi-

⁷² KEJŘ, J., *Teaching*, s. 89–96; IDEM, *Z počátků*, s. 49–54.

⁷³ KEJŘ, J., *Summae*, s. 38.

⁷⁴ Ibidem, s. 39–40. – von SCHULTE, Johannes Friedrich, *Geschichte der Quellen und Literatur des canonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart*, I., Stuttgart 1875, s. 208–210; MUZZARELLI, M.G., *Penitenze*, s. 62, 69.

⁷⁵ KEJŘ, J., *Summae*, s. 40–44. – MUZZARELLI, M.G., *Penitenze*, s. 69.

⁷⁶ KEJŘ, J., *Summae*, s. 44–45.

⁷⁷ Ibidem, s. 47–48. – MICHAUD-QUANTIN, P. *Sommes*, s. 24–26.

ce dochován penitenciál Konráda z Hörteru (Conradus Theutonicus). Výraznějšího rozšíření se dočkal veršovaný penitenciál mylně připisovaný Petrovi z Blois (Petrus Blesensis). Jedná se o sedmáct rukopisů, sedm z nich je opět v knihovně pražské metropolitní kapituly.⁷⁸

Druhá vývojová etapa penitenciálních příruček se počíná vznikem vrcholného díla významného právníka Rajmunda z Peñafortu *Summa de casibus poenitentiae*, kterou autor sepsal někdy před rokem 1234.⁷⁹ Význam díla se odráží i v jeho dochování v českých knihovnách, kde se nachází dvanáct rukopisů s jejím textem a osm rukopisů s výtahy a fragmenty z textu.⁸⁰ Devět rukopisů, z toho tři v knihovně olomoucké kapituly, lze nalézt v případě *Liber poenitentialis* portugalského kanonisty Ioannese de Deo.⁸¹ Značné popularity došla veršovaná skladba *Summula de Summa Raymundi* od blíže neurčeného Adama. Jedná se o devatenáct opisů v různých variantách, z toho šest v knihovně pražské metropolitní kapituly. Pařížský biskup Vilém z Auvergne (Guilelmus de Alvernia) sepsal dva penitenciály, větší traktát se dochoval v jednom opise, menší traktát *De confessione* je přítomen v českých knihovnách v pěti opisech.⁸²

Summa de iuris minority Monalda de Capodistria je nalézá ve dvou úplných opisech v rukopisech a v jednom neúplném opise.⁸³ Vedle toho je známo dílo neznámého autora, které je silně závislé na Monaldovi. Vzniklo v 13. století a nachází se v rukopise knihovny benediktinského kláštera v Rajhradě. Známo je pod označením *Tabula iuris*. Jako autor je uveden rajhradský probošt Jan, což se ovšem nepodařilo potvrdit.⁸⁴ Roli penitenciálu zaujal titul *De poenitentiis et remissionibus* kardinála Jindřicha ze Segusia (Hostiensis), jež se těšil velkému respektu a úctě. V České republice je dochován v šesti rukopisech, tři z nich se nalézají v knihovně metropolitní kapituly v Praze.⁸⁵ Zpracování Summy Jindřicha z Merserburgu pod názvem *Casus ad Summam Henrici de Merserburg*, jejíž autorem byl zřejmě Henricus de Barben, lze nalézt v České republice v pěti rukopisech.⁸⁶

⁷⁸ KEJŘ, J., *Summae*, s. 47–52.

⁷⁹ MICHAUD-QUANTIN, P. *Sommes*, s. 35–42; MUZZARELLI, M.G., *Penitenze*, s. 79.

⁸⁰ KEJŘ, J., *Summae*, s. 58–62.

⁸¹ Ibidem, s. 62–63. – von SCHULTE, J. F., *Geschichte*, II., s. 102; MICHAUD-QUANTIN, P. *Sommes*, s. 26–27.

⁸² KEJŘ, J., *Summae*, s. 63–68.

⁸³ Ibidem, s. 69–70. – von SCHULTE, J. F., *Geschichte*, II., s. 414–418; MICHAUD-QUANTIN, P., *Sommes*, s. 42.

⁸⁴ KEJŘ, J., *Výbor*, s. 271–272; IDEM, *Summae*, s. 69; OTT, Emil, *Die Tabula iuris der Klosterbibliothek zu Raygern. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte des canonischen Rechtes im 13. Jahrhundert*, in: Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Classe, sv. 117, č. 4, Wien 1888.

⁸⁵ KEJŘ, J., *Summae*, s. 70–71. – von SCHULTE, J. F., *Geschichte*, II., s. 128–129.

⁸⁶ KEJŘ, J., *Summae*, s. 72–73.

Summa confessorum Jana z Freiburgu (Iohannes de Friburgo) je známa ve své původní podobě z 80. let 13. století ze čtyř rukopisů. Poslední penitenciální spis Jana z Freiburgu známý jako *Confessionale* je dochován v deseti rukopisech.⁸⁷ Dílo, které svým charakterem se pohybuje mezi zpovědní příručkou a velmi stručným manuálem kanonického práva pro potřeby duchovního, zanechal po sobě Berengarius Fredoli. I to doznalo většího rozšíření, známe šest rukopisů.⁸⁸ Výrazný vliv mělo dílo francouzského minority Jeana Rigauda (Iohannes Rigandus) s názvem *Formula confessionum*. Celkem devět rukopisů se nachází mimo jiné v olomoucké kapitulní knihovně, knihovně pražské metropolitní kapituly, děkanské knihovně v Rokycanech a knihovně kláštera cisterciáků ve Vyšším Brodě.⁸⁹ Další významné dílo sepsal Astesanus de Asti (*Summa Atestana*), v knihovnách v České republice je doloženo v deseti rukopisech. Tři z nich se nalézají v knihovně metropolitní kapituly v Praze.⁹⁰

Třetí periodu začíná roku 1338 Bartholomaeus de Sancto Concordio sepsáním díla *Summa Pisana*, které je poslední velkou prací se systematickým výkladem veškerých otázek. V českých knihovnách se dochoval v sedmatřiceti opisech.⁹¹ Pro svoji všestrannost si oblibu získala příručka, kterou sepsal Henricus Langenstein de Hassia, známe pět rukopisů s tímto dílem v knihovnách v České republice.⁹² Spíše povahu teologického díla má *Liber de fructibus poenitentiae (Summa aurea)*, v českém prostředí se jeho všeobecná obliba odrazila v podobě sedmi dochovaných rukopisů, z nichž dva patří pražské metropolitní kapitule.⁹³

U mnohých penitenciálních příruček nebyl určen autor. Anonymní dílo původem ze střední Evropy rozšířené pod různými názvy (*Summa confessionis, Tractatus de confessione, Instructio pro confessariis*) s incipitem *Confessor citra confitentem* nalezneme v osmi rukopisech. Dva z nich jsou uloženy v knihovně pražské metropolitní kapituly.⁹⁴ Další anonymní text rozšířený pod názvem *Medela (Medicina) animae vulneratae* obsahuje rady, jak se má zpovědník při zpovědi chovat k příslušníkům různých stavů. Z České republiky známe šest rukopisů.⁹⁵

⁸⁷ Ibidem, s. 73–76. – von SCHULTE, J. F., *Geschichte*, II., s. 419–423; MUZZARELLI, M.G., *Penitenze*, s. 80.

⁸⁸ KEJŘ, J., *Summae*, s. 79–80. – MICHAUD-QUANTIN, P., *Sommes*, s. 50–51.

⁸⁹ KEJŘ, J., *Summae*, s. 84–85. – MICHAUD-QUANTIN, P., *Sommes*, s. 56–57.

⁹⁰ KEJŘ, J., *Summae*, s. 85–86. – von SCHULTE, J. F., *Geschichte*, II., s. 425–427; MICHAUD-QUANTIN, P., *Sommes*, s. 57–60.

⁹¹ KEJŘ, J., *Summae*, s. 90–93. – MICHAUD-QUANTIN, P., *Sommes*, s. 60–61.

⁹² KEJŘ, J., *Summae*, s. 96–97. – MICHAUD-QUANTIN, P., *Sommes*, s. 77–78.

⁹³ KEJŘ, J., *Summae*, s. 101–102.

⁹⁴ Ibidem, s. 103.

⁹⁵ Ibidem, s. 105. – MICHAUD-QUANTIN, P., *Sommes*, s. 92.

Otázce vyznání při zpovědi věnoval dvě práce proslulý teolog a kancléř pařížské univerzity Jean Gerson. Obě se nacházejí v českých knihovnách. Dílo *De modo audiendi confessiones (De eruditione confessorum)* nalézáme ve čtyřech rukopisech, která se nacházejí v premonstrátském klášteře na Strahově, v knihovně olomoucké kapituly, v knihovně pražské metropolitní kapituly a v mikulovské dietrichštejnské knihovně, která je deponována do Moravské zemské knihovny v Brně.⁹⁶ V různých pražských knihovnách jsou uloženy dvě práce benediktina Ondřeje z Escobaru (Andreas de Escobar). Rozsáhlejší spis *Lumen confessorum* je znám z pěti rukopisů.⁹⁷

Dochovalo se několik penitenciálních děl profesora vídeňské univerzity Mikuláše z Dinkelsbühlu.⁹⁸ Značného rozšíření doznala jeho práce z let 1420–1421 *De tribus partibus poenitentiae* s incipitem *Ecce hunc tempus acceptabile*. Jedná se o celkem jedenáct rukopisů, dva kodexy jsou v olomoucké kapitulní knihovně a jeden v knihovně pražské metropolitní kapituly, ostatní v novověkých sbírkách rukopisů veřejných knihoven v Praze, v Olomouci a v Opavě.⁹⁹ Iohannes Nider, který se účastnil vyjednávání bazilejského koncilu s husity, je autorem penitenciální příručky *Manuale confessorum*. Příručka začíná incipitem *Quoniam iuxta beatum Gregorium*. V českých knihovnách byla nalezena v šesti rukopisech, z nichž dva se nacházejí v olomoucké knihovně, zbylé rukopisy ve veřejných knihovnách v Praze a v Olomouci.¹⁰⁰

Kromě těchto nejvýznamnějších penitenciálních příruček je v českém kodikologickém materiálu dochována celá řada dalších významných i méně významných děl ze západní Evropy, které jsou zastoupeny jedním až třemi středověkými opisy.¹⁰¹ Přítomnost četných opisů penitenciálních příruček dokládají také středověké soupisy knihoven z Čech a Moravy, a to knihoven klášterních, kapitulních, farních, kněžských a též knihoven univerzitních kolejí.¹⁰²

V. Penitenciální příručky domácího původu

Vedle penitenciálních příruček, které byly přebírány ze západní Evropy, vznikaly i domácí práce, z nichž některé doznaly významného ohlasu a rozšíření.

⁹⁶ KEJŘ, J., *Summae*, s. 109–110. – MICHAUD-QUANTIN, P., *Sommes*, s. 80–83.

⁹⁷ KEJŘ, J., *Summae*, s. 110–111. – von SCHULTE, J. F., *Geschichte*, II., s. 439–441; MICHAUD-QUANTIN, P., *Sommes*, s. 71–72.

⁹⁸ MICHAUD-QUANTIN, P., *Sommes*, s. 77–78; von SCHULTE, J. F., *Geschichte*, II., s. 399.

⁹⁹ KEJŘ, J., *Summae*, s. 111–113.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 113. – MICHAUD-QUANTIN, P., *Sommes*, s. 78–79.

¹⁰¹ Srov. KEJŘ, J., *Summae*, s. 38–118.

¹⁰² KEJŘ, J., *Prameny a literatura kanonického práva ve středověkých soupisech knihoven v českých zemích*, Studie o rukopisech 24, 1985, s. 58–64.

Olomoucký biskup Robert je autorem příručky *Summa confessorum* s incipitem *Cum sit ars arcium regimen animarum, expedit omnibus, quibus animarum cura concessa est*. Robert dílo zpracoval po 4. lateránském koncilu, dokončeno bylo někdy před vydáním papežského zákoníku Liber extra, která byla promulgována roku 1234. Je to nejstarší latinská literární památka na Moravě. Tři rukopisy jsou dochovány u varianty s incipitem *Cum sit ars*. V Praze je uložen rukopis původem z Admon-tu, další jsou v Heiligenkreuzu, Mnichově a Schläglu. Více rozšířeny jsou opisy s variantou nazvanou *De decem preceptis*, která figuruje v osmnácti známých rukopisech.¹⁰³

Mezi významné právníky z Čech a autory penitenciálních a pastoračních příru-ček patřil Heřman z Prahy. Na konci 13. století studoval práva na univerzitě v Bolo-ni, kde dosáhl titulu doktora dekretů. Působil jako papežský auditor, tedy soudce papežského soudu Rota Romana.¹⁰⁴ Heřman z Prahy je autorem dvou s ohledem na zповěď důležitých spisů: *Summula de concordantia scriptorum theoloycorum et iudiciorum* a nakonec *Opusculum de casibus reservatis*. Summula a Opusculum vznikly patrně za Heřmanova pobytu v Avignonu mezi léty 1333–1338. Obě práce jsou dochovány v jednom opise v rukopisech Vatikánské knihovny pod signatura-mi 1016 (Opusculum) a 2672 (Summula).¹⁰⁵ *Summula de concordantia scriptorum theoloycorum et iudiciorum* pojednává o sedmero svátostech. Autor se opírá zejména o Tomáše Akvinského a o Richarda z Middletonu. Spis obsahuje abecední věcný rejstřík. Ve spisu se lze setkat s četnými reminiscencemi na české prostře-dí.¹⁰⁶ *Opusculum de casibus reservatis* představuje rozsáhlé dílo, které zabírá celý rukopis o 262 foliích. Obsahuje rozsáhlý věcný rejstřík. Na spisu Opusculum začal zřejmě pracovat ještě jako boloňský bakalář někdy na přelomu 13. a 14. století. Shromáždil materii vybraných normativních textů partikulárního práva církevního některých středoevropských církevních provincií a diecézí (včetně legátských statut) z poslední třetiny 13. století a z počátku 14. století. Kromě toho jsou reflektována akta viennského koncilu z let 1311-1312. Spis obsahuje odkazy na pražskou synodu z roku 1308. Výklad je opatřen aparátem s normativními texty.¹⁰⁷

Jedním z prvních dvou profesorů práv na Pražské univerzitě byl Štěpán z Roud-

¹⁰³ KEJŘ, J., *Summae*, s. 52–56; KADLEC, Jaroslav, *Literární činnost biskupa Roberta Olomouckého*, Studie o rukopisech 14, 1975, s. 73–77; KEJŘ, J., *Výbor*, s. 270–271; KRAFL, P., *Dějiny*, s. 267–268; HLINKA, Vít, *Olomoucký biskup Robert*, in: Cisterciáci na Moravě. Sborník k 800. výročí příchodu cisterciáků na Moravu a počátek Velehradu, red. Pojsl, Miloslav, Olomouc 2006, s. 90, pozn. 60; s. 91.

¹⁰⁴ HLEDÍKOVÁ, Z., *Počátky*, s. 75–92; *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448. Ein biogra-phisches Lexikon*, red. GATZ, Erwin, Berlin 2001, s. 183; KRAFL, P., *Dějiny*, s. 268–269.

¹⁰⁵ HLEDÍKOVÁ, Z., *Počátky*, s. 81, 84; BRINKTRINE, J., *Hermann von Prag*, s. 358.

¹⁰⁶ HLEDÍKOVÁ, Z., *Počátky*, s. 89–91; BRINKTRINE, J., *Hermann von Prag*, s. 359–366.

¹⁰⁷ HLEDÍKOVÁ, Z., *Počátky*, s. 84–89; BRINKTRINE, J., *Hermann von Prag*, s. 366–374.

nice (nebo také Štěpán z Uherčic). Kanonické právo studoval v Perugii. Působil jako generální vikář pražského arcibiskupství (1346–1358), prováděl vizitace celé řady církevních institucí v obou českých diecézích. Zanechal po sobě penitenciální a pastorální příručku *Quaestiunculae*. Práce je sestavena jako soubor odpovědí na otázky. Autor se opírá o dobré znalosti kanonického práva, záměrem je v podstatě zprostředkovat duchovním znalosti o právu. Dílo se člení na dvě části, z nichž první obsahuje otázky týkající se svátostí, trestního práva, morálně pastoračních problémů a liturgie. Druhá část *Quaestiunculí* řeší otázky finanční a obchodní. Je ovlivněna zejména penitenciály *Summa confessorum Astesana* z Asty, *Summa aurea* od kardinála Jindřicha ze Segusia (Hostiensis) a *Summa de poenitentia Rajmunda* z Peñafortu, provinciálními statuty pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic z roku 1349, a pochopitelně Graciánovým dekretem a *Liber extra*.¹⁰⁸ V Čechách jsou dnes *Quaestiunculae* dochovány ve dvaceti opisech v rukopisech, deset z nich se dnes nachází v knihovnách v Praze, sedm v Brně, tři v Olomouci, po jednom rukopise je v Mikulově a v Chomutově. Z deseti pražských kodexů je jich pět uloženo v knihovně pražské metropolitní kapituly. O oblibě příručky svědčí i její rozšíření za hranice Čech, kodexy s jejím opisem jsou přítomny v Cambridgi, Gdaňsku, Göttingu, Krakově, Lipsku, Mnichově, Pelplinu, Vídni, Vratislavi a ve Zwetllu.¹⁰⁹

Osmadvacet rukopisů dochovaných v Čechách potvrzuje velký respekt, jemuž se v Čechách těšil penitenciál polského teologa Matouše z Krakova *De puritate conscientiae (Speculum puritatis et munditiae)*. V Čechách se dochoval v knihovnách v Praze (osmnáct kodexů, z toho sedm v knihovně pražské metropolitní kapituly), v Olomouci (šest kodexů, z toho čtyři v knihovně olomoucké katedrální kapituly), v Opavě (dva kodexy), Třeboni a ve Vyšším Brodě (po jednom kodexu). Příručka se rozšířila též po střední Evropě i mimo ni, jak dokládají opisy dochované v celé řadě knihoven, za všechny jmenujme alespoň Gdaňsk (osm kodexů), Kórník (čtyři), Melk (pět), Mnichov (třináct), Trevír (pět), Vídeň (šest), Vratislav (jede-

¹⁰⁸ Edice *Quaestiunculí* viz Rostislav ZELENÝ, *The Quaestiunculae of Stephan of Roudnice*, reprint z Apollinaris 1965, Roma 1966. Srov. SVOBODA, Jiří, *Stefano di Roudnice. Studio storico-giuridico delle Quaestiunculae*, PUL – Theses ad Doctoratum in Iure Canonico, Roma 2000, k osobě autora s. 55–70, rozbor příručky s. 71–255; stručně IDEM, *Štěpán z Roudnice a jeho Quaestiunculae*, in: *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, red. Krafl, Pavel, *Práce Historického ústavu AV ČR, řada C Miscellanea*, sv. 19, Praha 2008, s. 379–384; ZELENÝ, Rostislav – KADLEC, Jaroslav, *Učitelé právnické fakulty a právnické univerzity pražské v době předhusitské (1349–1419)*, *Acta Universitatis Carolinae, Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 18, 1978, s. 68–70; KADLEC, J., *Literární činnost roudnických augustiniánských kanovníků*, in: *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové*, red. Hlaváček, Ivan – Hrdina, Jan, Praha 1998, s. 221; KEJŘ, J., *Výbor*, s. 272–274; von SCHULTE, J. F., *Geschichte*, II., s. 431.

¹⁰⁹ KEJŘ, J., *Summae*, s. 94–95; IDEM, *Díla pražských mistrů*, s. 122–123.

náct), Würzburg (pět), Wolfenbütel (čtyři), instituce ve více než čtyřiceti dalších lokalitách uchovávají po jednom až třech kodexech. Dílo bylo napsáno před rokem 1390, vzniklo v době působení Matouše z Krakova na pražské univerzitě. Spis se zaměřuje na morální aspekty zpovědi, právní aspekty jsou potlačeny. Cílem autora příručky bylo přivést hříšníka ke stavu, jež lze označit jako *puritas conscientiae*, tedy k čistotě svědomí.¹¹⁰

Jednu z rozšířených penitenciálních příruček sepsal Štěpán z Kolína. Autor působil na Pražské univerzitě, byl učitelem M. Jana Husa.¹¹¹ Příručku s názvem *Libellus de poenitentia* sepsal nejspíše v posledních letech 14. století. Skládá se ze tří menších traktátů. První traktát se počíná výkladem o původu hříchu a o následcích hříchu, Štěpán z Kolína v něm vysvětluje, proč se má člověk vystříhat hříchu, charakterizuje pravé pokání a zdůrazňuje, že je nařízeno Bohem a církví. Pojednává o rozdílu mezi běžným hříchem a smrtelným hříchem. Hlavní část díla tvoří druhý traktát, který obsahuje rozsáhlý výklad o zpovědi v užším slova smyslu. Připojen je návod pro kněze, jak si mají při zpovědi počínat. Čtenář dále dozvídá, komu a jak se má zpovídat, kdy je třeba zpověď zopakovat, pojednává o okolnostech hříchu, o exkomunikaci, o deseti přikázáních, o sedmero svátostech, o sedmi skutcích milosrdenství, o sedmi darech Ducha svatého, o osmero blahoslavenstvích, a o hříších. Třetí traktát pojednává o zadostiučinění. Autor vysvětluje, že kněz může udílet pokání podle svého uvážení, pojednává o odpustcích a podává veršovaný výčet hříchů vyhrazených k absoliuci papeži.¹¹²

Četné citace význačných teologických autorit, antických filozofů a kanonicko-právních autorit v *Libellus de poenitentia* svědčí o erudici Štěpána z Kolína. Zmíněni jsou sv. Ambrož, sv. Jeromým, sv. Augustin, sv. Řehoř Veliký, Basilos Veliký, Jan Zlatoústý, Isidor ze Sevilly, Haymo z Halberstadtu, sv. Bernard, Hugo ze Svatého

¹¹⁰ KEJŘ, J., *Summae*, s. 97–100, přehled rukopisů dochovaných v České republice s. 98–99; TŘÍŠKA, Josef, *Literární činnost předhusitské univerzity*, Sběrka pramenů a příruček k dějinám Univerzity Karlovy, sv. 5, Praha 1967, s. 120; KEJŘ, J., *Výbor*, s. 274–276; *Mateusza z Krakowa Opuscula theologica dotycząca spowiedzi i komunii*, edd. Seńko, Władysław – Szafranski, Adam Ludwik, Warszawa 1974, s. 235–292, přehled rukopisů dochovaných v Evropě s. 238–247, edice s. 248–292. – K osobě Matouše z Krakova TŘÍŠKA, J., *Literární činnost*, s. 117–120; KRZYŻANIAKOWA, Jadwiga, *Mateusz z Krakowa. Działalność w Pradze w latach 1355–1394*, Roczniki Historyczne 29, 1963, s. 9–15, o působení v Praze s. 29–50; *Mateusza z Krakowa Opuscula theologica*, s. 9–232, k životu a působení s. 15–45, k literární činnosti s. 46–56, 68–137, o Matoušově pojetí zpovědi a svátosti oltářní s. 149–201; KRZYŻANIAKOWA, J., *Profesorowie krakowscy na uniwersytecie w Pradze – ich mistrzowie i koledzy*, in: Cracovia – Polonia – Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyzomuskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej, Kraków 1995, s. 508–509.

¹¹¹ K jeho osobě TŘÍŠKA, J., *Literární činnost*, s. 93–94, č. 6; ODLOŽILÍK, Otakar, *M. Štěpán z Kolína*, Husitský archiv, sv. 1, Praha 1924, s. 3–23. O teologických názorech, ibidem, s. 24–45.

¹¹² K obsahu penitenciální příručky ODLOŽILÍK, O., *M. Štěpán z Kolína*, s. 10–16. – K rukopisnému dochování v České republice KEJŘ, J., *Summae*, s. 107; IDEM, *Výbor*, s. 277.

Viktora, Richard ze Svatého Viktora, sv. Anselm, Albert Veliký, Ramon Llull, Tomáš Akvinský, Graciánův dekret, Henricus de Segusia (Hostiensis), Ioannes Andreae, Platon, Aristoteles.¹¹³ Obsah odpovídá katolickému pojetí učení o svátosti pokání. Latinské dílo se dochovalo v osmi kodexech, pět z nich je v Praze, po jednom jsou v Brně, Chomutově na Karlštejně. Neznámý autor dílo přeložil do němčiny, ve čtyřech kodexech se nacházejí vedle sebe latinská a německá verze textu, v jednom pražském kodexu je toliko německá verze (v pořadí devátý kodex s textem penitenciální příručky).¹¹⁴

Jinou penitenciální příručku, dochovanou ve zlomku a nadepsanou *Tractatus casuum per gloriosum magistrum Zanderum ad eruditionem silicium compositus et collectus*, zřejmě vytvořil oficiál olomouckého biskupství Sander Rambow (1373–1380). Jak se prozatím soudí, jedná se o kompilaci postavenou na Quaestiunculích.¹¹⁵ V jednom opise je doložen spis betlémského kazatele Václava z Dráchova *De confessione*. Text je uveden incipitem ve znění *Si confiteamur peccata nostra*. Autor patřil mezi umírněné husity, nicméně dílo plně odpovídá církevním zásadám o zpovědi a pokání a ve velké míře se odkazuje na kanonické právo. Tím se odlišuje od jiných spisů husitských teologů.¹¹⁶ Ze spisů českého původu je třeba ještě připomenout *Casus conscientiae* neznámého autora z rukopisu pražské Národní knihovny XII F 6. Neznámý autor zpovědní příručky prokázal vynikající znalost penitenciálních děl. Kodex, do něhož je příručka začleněna, obsahuje celou řadu souvisejících děl z oblasti kanonického práva a teologie včetně významných penitenciálních příruček jako byla *Summa Pisana*.¹¹⁷

VI. Závěr

Významné sbírky církevního práva, ustanovení koncilních dekretů a papežské zákoníky přisoudily zpovědi právní dimenzi a učinili z ní právní institut. Starší ustanovení katolické církve o zpovědi a pokání byla shrnuta mnichem Graciánem do jeho Dekretu. Impuls pro pravidelnou každoroční zpověď přináší 4. lateránský koncil z roku 1215. Důležitý byl též zákoník papeže Řehoře IX. Liber extra z roku 1234. Ovšem Graciánův dekret, dekreta koncilu ani Liber extra nebyly běžně dostupné pro faráře. Proto byla nařízení o zpovědi začleňována do provinciálních

¹¹³ ODLOŽILÍK, O., *M. Štěpán z Kolína*, s. 16, s. 49, pozn. 38.

¹¹⁴ KEJŘ, J., *Summae*, s. 107.

¹¹⁵ BOHÁČEK, M., *Literatura středověkých právních škol v rukopisech kapitulní knihovny olomoucké*, Rozpravy Československé akademie věd, řada společenských věd, sv. 70, seš. 7, Praha 1960, s. 72; IDEM, *Le opere delle scuole medievali di diritto nei manoscritti della Biblioteca del Capitolo di Olomouc*, Studia Gratiana 8, 1962, s. 401; KEJŘ, J., *Summae*, s. 114–115; IDEM, *Výbor*, s. 278.

¹¹⁶ KEJŘ, J., *Summae*, s. 116–117; IDEM, *Výbor*, s. 278–279.

¹¹⁷ KEJŘ, J., *Casus conscientiae*, s. 201–243; IDEM, *Výbor*, s. 75–114 (reprint), 276–277; IDEM, *Summae*, s. 104.

statut platných na území církevní provincie a do diecézních statut platných na území diecéze. Texty těchto statut si měl pro svoji potřebu opatřit každý farář a z nich se dozvěděl, jaké povinnosti byly v souvislosti se zpovědí stanoveny. Prominutí časných trestů za spáchané hříchy bylo možné i prostřednictvím odpustků, které vznikly v první polovině 11. století jako zvláštní forma pokání. Odpustkové listiny pro kláštery vydávali biskupové.

V praxi faráři mohli využívat rozličné příručky, které jim napomáhaly při zpovědi nebo při pastorální péči o obyvatele své farnosti. Důležitou roli hrála *Summa de casibus poenitentiae* od Rajmunda z Peñafortu, spis *De poenitentis et remissionibus* od kardinála Jindřicha ze Segusia (Hostiensis) a zejména *Summa Pisana* od Bartholomaea de Sancto Concordio. Z dalších autorů, jejichž práce se v českých zemích dochovaly, za připomenutí stojí penitenciální příručky Ricarda (Pseudo-Prepositinus), Roberta z Flamborough, Thomase Chobhama, Paula Ungara a Konráda z Hörteru. Užívány byly převážně penitenciální příručky západoevropských autorů, nicméně i v Čechách vzniklo několik takových příruček. Mnohé z nich měly též charakter pastorální příručky. Mezi domácí autory penitenciálních a pastorálních příruček se zařadili olomoucký biskup Robert, Heřman z Prahy, Štěpán z Roudnice, Sander Rambow, Matouš z Krakova, Štěpán z Kolína či Václav z Dráchova. Některé z nich byly poměrně dosti rozšířeny. Platí to zejména o díle *Quaestiunculae*, které sepsal Štěpán z Roudnice.

Rukopisy se středověkými opisy evropských a domácích penitenciálních příruček jsou ponejvíce dochovány v moderních sbírkách rukopisů veřejných knihoven, zejména v Národní knihovně v Praze, ve Vědecké knihovně v Olomouci, v druhé linii v Knihovně Národního muzea v Praze a v Moravské zemské knihovně v Brně (zde Mikulovská dietrichštejská knihovna). Z původních středověkých knihovních souborů je možné uvést knihovnu metropolitní kapituly v Praze a knihovnu olomoucké katedrální kapituly, dále například knihovnu kláštera cisterciáků ve Vyšším Brodě.¹¹⁸

¹¹⁸ Cf. KEJŘ, J., *Summae*, s. 132–138.